

NƏSİMİNİN MƏNSUR ƏSƏRLƏRİ

(“Müqəddimətül-həqayıq” əsasında)

Daha çox şair, mütəfəkkir, arif və hürufi şəxsiyyəti ilə məşhur olan Seyid İmadəddin Nəsiminin fəaliyyət şəkilləri çoxdur. Quran təfsirçisi, nasir, tərcüməçi, poetika və musiqi elminin bilicisi... Sadaladığımız yaradıcılıq istiqamətlərinin varlığı və maraq dairəsinin olduqca genişliyi ilə özünün mənzum əsərlərindən məlumdur. Biz isə burada dahi mütəfəkkirin çoxyönlü fəaliyyət sahələrindən biri, nəsrə yaradıcılığının məhsulları və onların özəlliklərindən bəhs edəcəyik.

“**Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, əsasən, şair kimi təqdim olunan Nəsiminin nəsr sahəsində də qələm təcrübələri olmuşdur. Amma onun nəsrə yazılan və əldə edə bildiyimiz əsərləri (“Müqəddimətül-həqayıq”, “Afaq və ənfus”...) bədii səciyyəli deyil, irfani və hürufilik məzmunludur. Şairin digər nəsr əsərləri barədə məlumata Kamal Ədib Kürkçüoğlu və Seymur Nəsirovun tədqiqatlarında rast gəlirik. Bu əsərlərdən biri K.Ə.Kürkçüoğlunun haqqında qısa məlumat verdiyi “İnsan” risalesidir. Daha bir neçə əsər isə S.Nəsirovun üzə çıxardığı “Nəsimi külliyyatı” adlı topluda yer alır.**

Nəsiminin mənsur əsərləri içərisində ən çox diqqət yetirilən, tədqiqata cəlb edilən və müzakirələrə səbəb olan Azərbaycan türkcəsində qələmə alınmış “Müqəddimətül-həqayıq”dır (“Həqiqətlərin başlanğıcı”) (1). Bəhsini etdiyimiz risalənin anadili fəlsəfi nəsrimizin ilk nümunələrindən olması Azərbaycanın ana dilində qələmə alınmış fəlsəfi nəsrinin tarixinin daha qədimliyini və nəsr tariximizdə Nəsiminin bu əsərinin özəl bir yeri olduğunu göstərir. Bu risalə həm də Nəsiminin ədəbi şəxsiyyətinin daha bir cəhətini – şairliklə yanaşı, nasirliyi faktını da ortaya qoyur. Amma bu mənsur əsər müasir “nəsr əsəri” anlayışından uzaqdır, dili, üslubu və mövzusu fəlsəfi-irfani görüşləri və ya hürufiliklə əlaqəli düşüncəni ifadə məqsədini izləyir. Bu kimi özəlliklər həmin əsəri bədiiyyət baxımından dəyərləndirməyə imkan vermir. Nəsiminin mənsur risalə kimi qiymətləndiriləməli olan “Müqəddimətül-həqayıq” adlı əsəri çox mürəkkəb üslubu olan digər hürufilik mətnləri, hətta türkcə orta çağ mənsur tərcümə əsərlərindən dilinin nisbətən sadəliyi və üslubunun anlaşılqlığı ilə fərqlənir. Görünür, geniş dairələrdə oxunmaq və hürufiliyin əsasını təbliğ məqsədilə yazıldığı üçün əsərin dili orta çağın təmtəraqlı və obrazlı ifadə tərzindən uzaq, mürəkkəb üslub və səcli cümlələrdən azaddır. Bu isə müəllifin bir təbliğatçı və natiq kimi kütlələrin psixologiyasına dərin bələdiyyini və məntiqinin gücünü göstərir.

Burada yeri gəlmişkən, “Müqəddimətül-həqayıq” əsərinin tərcümə və ədəbi dil tariximiz baxımından da xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu, əsərdə Quran və hədislərdən tərcümələrin mövcudluğunu vurğulamalıyıq. Müəllifin öncə mətnin orijinalını, sonra isə türkçəyə sətiri tərcüməsini verməsi onun tərcüməçilik sahəsində də yetkin bir şəxs olduğunu göstərir. (2) Bir nümunəyə nəzər salaq: “... qələ Ali kərrəmallahu vəchəh cəmi’ü əsrarüllahi Təala fi kütübis-səməviyyəti və cəmi’u mə fis-səməviyyəti fil-Qur’an və cəmi’u mə fil-Qur’an fi Fatiha və cəmi’ü mə fi Fatihətül-Kitabi fi “ba”yi-bismillah. Ənə nōqtatun təhtəl-“ba”yi fi bismillah və cəmi’u mə fi bismillah (və) fi “ba”yi-bismillah və cəmi’u mə fi “ba”yi-bismillahi fi təhta “ba”yi”. Davamında müəllif yazır: “Əmiralmöminin və imamül-müttəqin Əli kərrəmallahu vəchəh buyurmuşdur ki, Allah-Təalanun cəmi-i-sirtəri gökdən inən kitablarındadır, yəni Tövrat və Zəbur və İncildə və sühufdədir və cəmi-i-əsrarüllah kim, bu kitablarda vardır, Quranda vardır və hər nə kim, Qur’anda vardır, “Fatihətül-kitab”da vardır və hər nə kim, “Fatihətül-kitab”da vardır, “bismillah”da vardır və hər nə kim, “bismillah”da vardır, “bismillah”un “ba”sında vardır və hər nə kim, “ba”sında vardır, “ba”nun nōqtəsində vardır və bən ol nōqtəyəm ki, dedi ki, “ba”nun altındadır”.

Beləliklə də, Nəsiminin Azərbaycan düşüncə tarixində şair, filosof, arif, sufi, təfsirçi, hürufi şəxsiyyəti ilə yanaşı, bir tərcüməçi və nasir kimi də yer tutmağa haqqın olduğu üzə çıxır. Bu onun üçün dəlili isə həm mütəfəkkirin özünün, həm də onu yaxından tanıyan və xəlifəsi olan Rəfiinin şeirləridir. Nəsimi özü farsca bir qəsidəsində həm nəzm, həm də nəsr sahəsində əsər yazdığını açıq şəkildə bildirir:

مرا ز فضل الهی است دیده روشن

مرا ز نطق الهی زبان بود گویا

به مدحت ولی الله، به ذکر حی قدیم

به نظم و نثر مزین چو لولو لالا .

(Mənim gözümün nuru ilahinin fəzindədir, Mənim dilim ilahi nitqdən söz söyləyən olub, Allahın valisinin (3) mədhində (və) Heyyi-qədim (4) olan Allahın zikrində)

Parlaq inci kimi nəzm və nəsrə bəzənmişdir).

Nəsiminin xəlifələrindən olması əsərlərindən bilinən Rəfi “Bəşarətnamə” adlı məsnəvisində mürşidi və ustadından bəhs edərək onun iki üslubda yazdığını bu şəkildə dilə gətirir:

Nəzm(ü) nəsrindən bizə verdin xəbər, Bu işarət aqli olana yetər.

“Müqəddimətül-həqayıq”ın müəllifinin Nəsimi olub-olmaması ətrafında araşdırmalarda bəzi tərəddüdlü və şübhə ifadə edən mülahizələrə rast gəlinə də, onun Nəsimiyə aidiyyətini təsdiqləyən bir neçə faktı üzə çıxardı. Bunlardan ikisini – şairin özünün nəsr yaradıcılığı barədəki avtobiografik beytlərini və xəlifəsi Rəfiinin müvafiq misralarını artıq yuxarıda qeyd etmişik. Digər bir dalil isə Nəsiminin “Müqəddimətül-həqayıq”ında özünün misrasına istinad tərzini sayıla bilər. Orta çağ nəsrinin, o cümlədən hürufiliyin mənsur mətnlərindən fərqli olaraq, “Müqəddimətül-həqayıq”da heç bir poetik parçaya, hətta şairin öz şeirinə belə birbaşa istinada yer verilməyib. Ancaq bəzi məqamlarda onun öz şeirinə nəsrə çevirməsi nəzərə çarpır. Bir nümunəyə nəzər salaq:

“Əgər sail (5) sual əyləsə ki, sən eydirsin ki, sifət zatın eynidir”.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, o, türkcə divanındakı şeirlərdə eyni ideyanı aşağıdakı şəkildə nəzmə çəkmişdir:

Zatının eynidir Allahın sūfatı, ey bəşar, Leykin ol bildi bu ramzi kim, irişi zatına.

Haq ayan oldu sənə, ey məzhəri-zatü sifət, Kanzi-məxfi aşikar olduvü həm yövmül-hesab.

Möhbətimiz sifati cün zati-qədimi-fərd imiş, Vahidi-bizavaladır mərcə ilə süudumuz. Camalındır Haqqın zatü sifati, Mənbərdir boyun qədrü bəratı.

Mütəfəkkirin nəsr əsərində özünün şeirinə sailin dili ilə dolayısı ilə istinadı bu əsərin müəllifinin Nəsimidən başqası ola bilməyəcəyi təsəvvürünü yaradır.

Göründüyü kimi, Nəsiminin mənsur əsərində yer alan

nəsrəşdirilmiş kiçik bir şeir parçası da müxtəlif funksiyalar daşıyır və şairin nəzm və nəsr yaradıcılığı arasında körpü quraraq, onun hər iki üslubda əsər sahibi olmasını təsdiqləyən bir fakt dəyəridir. Bundan başqa, şairin nəsr əsərində öz şeirinə mənsur istinadı türkcə hürufilik risalələrində şeirə müraciətin daha bir fərqli təzahürü kimi maraq doğurur.

Nəhayət, daha bir ciddi dalil kimi dəyərli alim F.Usluerin mülahizələrini xatırlada bilərik: “Çox sayda əlyazma nüsxəsində əsərin adının “Müqəddimətül-həqayıq”, yazarının Seyid Nəsimi olduğunu söyləməsi də əsrlərdi təkrarlanan bir yanlış olmamalıdır”.

Onun bu əsərdəki bəzi parçalar ilə türkcə divanında “Fatiha”nın mənzum təfsiri dəyərinə olan bir sıra şeir və poetik fraqmentlərin səsleşməsinə də təsadüfi sayırıq. Bu kimi paralelliklər də “Müqəddimətül-həqayıq”ın Nəsimiyə aidiyyətini təsdiqləyə biləcək digər dalil sayıla bilər. Həmin səsleşən mənzum

və mənsur nümunələrdə şairin diqqət mərkəzinə çəkdiyi “Fatiha” surəsi, onun əlaqələndirildiyi 7 və 28, eləcə 15 və 17 saylardır. İlk iki say hürufilikdə xüsusi önəm verilən ərəb alifbasının sayı (28 və onun 4 yeddiddən təşkil), son iki say isə namazdakı rükətlərin sayı ilə əlaqəlidir. İlk baxışda bu saylar əlaqəli görünməyə bilər. Lakin burada Nəsiminin həmin nəsr əsərinin yazılma səbəbi ola biləcək hürufiliyin tarixinə aid bir məsələyə də diqqət yetirməyə lazım gəlir: istər çağında, istərsə də bu gün Nəsimi və hürufilərin namaz mənasibəti ətrafında mübahisələr olmuşdur. Buna görə də ilk olaraq, şairin namaz və rükətlərə mənasibətini açıqlayan və öz dövründə ona bəzi zümərələrin mənfə mənasibətinə yol açan tuyuğuna nəzər salaq:

Dörd garak, dörd dörd garak, bir dörd garak, Yeddisi xətt istiva, üç dörd garak, Seyyidi çoxlar söyər “dəhri” deyib, Kəndözün bilənlərə beş dörd garak.

Hürufilik görüşlərinin üstüörtülü ifadə olunduğu yuxarıdakı tuyuqda şair islamda və mənsub olduğu təriqətdə namazdakı rükətlərin sayına mənasibətini ifadə edir: “Dörd garak, dörd dörd garak, bir dörd garak” deyərək şair sadə riyazi üsulla namazdakı 17 rükətə işarə edir: 4+4+4+1+4=17. “Yeddisi xətt istiva, üç dörd garak” misrasında da bənzər durum poetik ifadəsinə tapır: 7 xətt+ 1 (istiva, hürufiliyə görə, 8-ci xətdir)+3+4=15. Bu misrada şair cümə günü qılınan namazdakı rükətlərin sayının 15 olmasına ehyam edir. Sonuncu misraların açıqlaması isə belədir: “Mən Seyidi çoxları “dəhri” deyə söysə də, özünü və nəfsini dərk etmiş kimsə şəriatin beş əhkamını dördə endirə bilər”. Şairin bununla namazı nəzərdə tutması iki əvvəlki misradan məlum olur və onun hürufilərin namazı mühüm

hesab etməyən qoluna aidiyyəti təsəvvürü yaranır. Amma Nəsiminin yaxın məsləkdaşı və dostu olan Əliyül-Əla hürufilərin bu təfriqəsini təqdir etmir, tarəddüd edənlərə açıqlama verərək, Fəzlullahın özünün namaz qıldığını və onu özlərinə örnək bilmələrin tövsiyə edir... Bu mənada Nəsiminin hətta Fəzlullahdan sonra namazla bağlı müəyyən tarəddüdləri olmuşdusa belə, bunun uzunmüddətli davam etmədiyini düşünürük. Çünki özünün nüfuzu ilə uzaq məsafədə yaşayan hürufilərin belə düşüncəsinə təsir etməyi bacaran Əliyül-Əla uzun illər boyu onunla eyni mərkəzdə fəaliyyət göstərən Nəsiminin hürufilərin namaza laqeyd qoluna mənsubluğunu qəbul edə bilməzdi. Bundan başqa, Nəsiminin bir çox şeirində namaz və rükətləri, eləcə də onların say tənəsübünə diqqət yetirilməsi, bu sayların hürufilik baxımından interpretasiyasının yer alması da ehtimalımızı dəliləyir.

"Müqəddimətül-həqayıq" əsərində hürufiliyə mənimsəmiş şəxslərə namazın vacibliyi məlum dini rəvayətlər və Fəzlullah say simvolikasının əlaqələndirilməsi vasitəsilə çatdırılır və əsəri oxuduqca müxatiblərin Əmir Qiyasəddin Məhəmmədin haqqında bəhs etdiyi inkarçı qol olması təsəvvürü yaranır. Bir örnəyə nəzər salaq: "Ol tamu kim, qapusu yeddüdir ki, Həvvanun yeddi kitabətindən ibarətdür. Anun için ki, tərifi-səlat tərifi-Fatihədür. Və Fatihətül-Kitab Həvvanun yeddi kitabətüdür ki, vachində məktübdür. İyirmi səkkiz və otuz iki kitabətün miftahıdır ki, Adəmün vəchində məstürdür kim, ol yeddi kitabət xətti-istiva ilə səkkiz kitabət olur. Hər kitabəti dörd ünsürdəndür ki, otuz iki kəlməyi-qədimi-İlahinin ələmidür ki, hazarda və cümədə namazı anun ədədincə qılmaq gərək".

Mütəfəkkir yeri gəldikcə namazla bağlı "Namaz möminin mərcidir", "Namaz cənnətin açarıdır", "Namaz ancaq "Fatiha" ildir" (sonuncuya Peyğəmbərin sözü olaraq istinad edir) kimi kəlamlarla

sözünə qüvvət verir. Bu da artıq dediyimiz kimi, onun müxatiblərinin namaza münasibətdə inkarçı mövqe tutan hürufilər olduğunu və əsərin onları islami dəyərləri qorumağa səsləmək məqsədini izlədiyini göstərir.

“Nəsiminin nəsr əsərlərindən bəhs edərkən "Təriqətnamə"ni də yad etmək lazım gəlir. Məsnəvinin ilk dəfə üzə çıxararaq nəsimişünaslığa qazandıran tədqiqatçı Məhəmmədrza Kərimi hazırda əsəri nəşrə hazırlayır. Onun lütfkarlıqla bizə təqdim etdiyi fraqmentlərdən əsərin təlimi-təbliği xarakterliyi qənaəti hasil olur.

M.Kəriminin qeyd etdiyi kimi, Nəsimi həmin əsərini adını açılmadığı bir nəfərin suallarına cavab olaraq qələmə almışdır. "Təriqətnamə"nin bu özəlliyi ilə Şeyx Mahmud Şəbüstərinin "Gülşənirəz"i"ni xatırladığını deyə bilərik. M.Kəriminin məqaləsindən məlum olur ki, bütövlükdə mənzum şəkildə qələmə alınan əsər nəslə başlayır və ümumilikdə iki yerdə mənsur parçaya yer verilmişdir. Bu cəhət isə Nəsiminin nəzmlə nəsrinə növbələşdirən ilk şairlərdən olduğunu göstərir. Dəstən ənənəsinin yazılı ədəbiyyata tətbiqi kimi görünən bu üslub sonralar Füzulinin "Leyli və Məcnun"u və Əndəlibin "Risaleyi-Nəsimi"sində də təkrarlanır. Amma Füzulinin dibaçəsi dövrün nəsr ənənəsinə uyğun təmtəraqlı dillə yazıldığı halda, onun sələfi Nəsiminin "Təriqətnamə"sinin dili sadədir. Tədqiqatçı M.Kəriminin məqaləsində qeyd etdiyi kimi, türk dilində qələmə alınmış mənzum əsərin fəsil başlıqlarının adı fars dilindədir. Beləliklə də, Nəsiminin adıçəkilən əsəri ilə xələfi Xətəinin "Dəhnamə"si arasında da bir paralellik görmək mümkündür.

Maraqlıdır ki, Nəsimi bu əsərində nəslə təhkiyəni uzun müddət davam etdirmir və nəzmə keçərək əsəri şeir tərzində yazmağa üstünlük verir. Bunun səbəbini şair belə açıqlayır: "Hürufi bilmək lazımdır. Quranun düz oqumağı lazımdır. İnsan nitqi insanı təمام mövcüdata ürçəh etmiş və Həq-təəlayə çatdırmış. Bunu bilmək lazımdır. Bunları nəzm ilə demək əfzəldür..." (Sitat M.Kəriminin bu topluya təqdim etdiyi məqaləsindən iqtibasdır). Göründüyü kimi, Nəsimiyə görə, şeir dili nəsr dilindən daha üstündür. Bu isə onun ədəbi növlərə fərdi yanaşmasının və ədəbi zövqünün ifadəçisidir. Belə ki, bəzən mənzum əsər yazan şairlər dövrün və çevrəsinin insanın tələbini nəzərə alaraq, bu ədəbi növə üz tuturdular. Məsələn, Şeyx Mahmud Şəbüstəri öz dövründə yaşayan insanların şeir sevmə olduğunu və bu səbəbdən də, əlmlərin də şeir demək məcburiyyətində qaldığını bildirir. Amma Nəsimidə biz fərqli yanaşmanı görürük və o, ilk qələm təcrübələrindən son əsərindəki şeirə üstünlük vermiş, özünü məhz şeirdə daha artıq ifadə etməyi bacarmışdır. Sonda bunu da deməliyə ki, Nəsimi şəxsiyyət etibarilə çoxönlü olsa da, özünün arif, mütəfəkkir, sufi, təfsirçi, musiqiçi və s. kimi şəxsiyyətlərini məhz şeir vasitəsilə təqdim etmişdir.

Burada "Müqəddimətül-həqayıq"ın üslubi özəlliklərinə diqqət çəkən F.Usluərin bir müşahidəsini də qeyd etmək yerinə düşər: "Bu əsər hər nə qədər hürufiliyi daha geniş kütlələrə təbliğ məqsədilə yazılsa da, müəllifin ağır təvillərə girməmək üçün çətinlik çəkdiyi

görünür". Bu da Nəsiminin yaradıcı ilhamının və özünüfəadəsinin nəsr üslubuna deyil, nəzmə daha uyğunluğunu, onun xəyal gücünün nəsrə müəyyən anlamda buxovlandığını göstərir.

Nəsiminin bir neçə nəsr əsəri də hazırda Misirdə çapa hazırlanır. S.Nəsirovun tapılı üzə çıxardığı "Nəsimi külliyyəti" adlı toplu ilə bağlı verdiyi məlumatda şairin daha bir neçə nəsr əsərinin olması qeydi yer alır.

Nəhayət, məcmuələrdən birində Nəsiminin farsca mənsur bir risaləsi də rastımıza gəldi və həmin əsər indiyədək nəsimişünasların diqqətində kənarında qalmış "Afaq və ənfus" adlı bir risalədir. Nəsimişünaslıqda ilk dəfə adını elmi dövriyyəyə gətirdiyimiz "Afaq və ənfus" adlı mənsur farsca risalənin müəllifi "Məcmueyi-bəyaz" adlı toplunun mündəricatında "Risale az Seyyid Nəsimi-ye əref və u honər əz Molla Nəsimi-ye şair əst" sözləri ilə təqdim olunmuşdur. Risalə bu toplunun 80–92-ci səhifələrində yer alır. Hər vərəqdə 4 səhifə yerləşdirildiyindən mətnin 48 səhifə həcmində olduğunu deyə bilərik. Əsərin hələlik yalnız bir variantını əldə edə bildiyimizdən onun məhz Nəsiminin qələminə məxsusluğunu əminliklə söyləmək çətinidir. Bununla belə qeyd etməliyə ki, risalənin mövzusu ismaili ədəbiyyatında mövcud olan "Afaq və ənfus" ənənəsinə uyğundur. Şairin divanlarında həm "afaq və ənfus" terminini istifadəsi, həm də yaxın anlamalı "can" ("ənfus") və "cahan" ("afaq") məsələlərindən sız-sız bəhs edilməsi əsərin Nəsimi qələminə məxsus ola biləcəyi ehtimalını qüvvətləndirir. H.Araslının Nəsiminin "afaq" və "ənfus" ifadələrə verdiyi şərhə deyilir: "Ənfus – "ruhlar", ayat "əlamətlər", afaq "üfüqlər". İfadələri Nəsimi Quranın 41-ci surəsinin axırını ayəsindən iqtibas etmişdir. Orada yazılır: "Biz öz əlamətlərimizi dün-

yanın hər yerində və insanların özlərində göstərəcəyik, ta ki, onun Haqq (Allah) olması sübuta yəta".

Bundan başqa, mətnə imamlar və Hz. Əlinin adının sız-sız xatırlanması da diqqətimizi çəkdik. Yaxın gələcəkdə əsərin geniş tədqiqini nəzərdə tutduğumuz üçün burada bəhsə yekun vururuq.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, adıçəkilən əsərlərdən başqa, böyük mütəfəkkirə "İnsan" risaləsi də aid olunur. Həmin əsərin əldə olunması, dili, fəlsəfəsi və bədii səviyyəsinin araşdırılması dahi sənətkarın irsi bəradəki təsəvvürləri dolğunlaşdırmaq və bir sıra hürufilik problemlərini araşdırmaq baxımından olduqca gərəklidir.

Sonda bunu da qeyd etməliyə ki, Nəsiminin nəsr dili əsərdən-əsərə dəyişir. Bu isə onun hər bir əsərə müxatibi olan zümrələrə uyğun dil və üslub seçimini göstərir. "Təriqətnamə" daha sadə dil ilə müxtəlif zümrələri hürufilik təriqətinə cəlb etmək niyyətini izləyirsə, "Müqəddimətül-həqayıq" artıq hürufiliyi qəbul etmiş, bir sıra məsələlərdə islami dəyərlərdən uzaqlaşanları bu yoldan çəkəndirmək məqsədilə dini-elmi üslubda yazılmışdır.

Burayadakı deyilənlər göstərir ki, şairin irsinin toplanması, hərətarəfli, sistemli və ardıcıl öyrənilməsi və tədqiq edilməsi bu mənəvi irsin həqiqi varisləri olan azərbaycanlı araşdırıcılar qarşısında mühüm vəzifə kimi durur. ♦

Saadət Şıxiyeva,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, Nəsimi qrupunun rəhbəri

Qeydlər:

1. Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında Ə.Gölpınarlı, K.Ə.Kürkcüoğlu, H.Ayan və digərləri Nəsiminin "Müqəddimətül-həqayıq"ından sözlər alaraq, Azərbaycan elmi mühitində bu əsər haqqında ilk olaraq, tədqiqatçı alim Z.Quluzadə məlumat vermişdir. (A.Gölpınarlı. Nesimi // İslam Ansiklopedisi. C. 9. İstanbul: MEB Yayınları, 1988, s. 207; H.Ayan. Seyyid Nesimi'nin Hayatı // Nesimi Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, s. 73; Seyyid Nesimi Divanı'ndan Seçmələr. Hazırlayan: K.E.Kürkcüoğlu, Ankara: Kültür və Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 31; З.Кули-заде. О "МукаддаMAT-уль-ханаик" // Из истории восточной философии. Баку: "Элм", 1989, s. 117-122). Əsərin orijinal mətnini isə türkiyəli araşdırıcı Fatih Usluər iki dəfə nəşr etdirmişdir. (F.Usluər. Hurufi Metinleri. I., Ankara: Birleşik Kitabevi, 2014, s. 7-93; Seyyid Nesimi. Hakikatlere Giriş [Mukaddimetu'l-Hakayik]. İstanbul: Revak Kitabevi, 2016) Mən də Nəsimi ilində nəzərdə tutulmuş işlər çərçivəsində Nəsiminin bu əsərini əlyazması əsasında çapa hazırlayıram və transliterasiyanın bir hissəsi "Kaspi" qəzetində nəşr olunmuşdur. (İmadəddin Nəsimi. Müqəddimətül-həqayıq // Kaspi, 2019, 25-27 may, s. 24) Bu sahədə Azərbaycanda görülən son işlərdən biri Fatih Usluərin nəşri əsasında "Müqəddimətül-həqayıq"ın mətninin Türkiyə türkcəsinə çevrilmiş

variantının Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılmaqla çap olunmasıdır. (Seyid Nəsimi. Həqiqətlərə giriş [Müqəddimətül-həqayıq]. Azərbaycan dilinə tərcümə edəni: Şahla Xəlilli, Bakı: "Elm və təhsil", 2019)

2. Hz. Əli nəzərdə tutulur.
3. "Heyy" (Diri) və "Qədim" Allahın gözəl adlarındandır (asmai-hüsna).
4. Bu misralardan Nəsiminin dini məzmunlu nəsr əsəri və ya əsərlərinin də olması qənaəti hasil olur.
5. Beytdən anlaşıldığı kimi, Rəfi mürsidin, yəni Nəsiminin nəzm və nəsr yaradıcılığını ilahi ələmdən verilən xəbər kimi qəbul etmişdir.
6. İfadə "soruşan" anlamındadır.
7. Filcümle, bu nitq ilə kəlamın, ey Nəsimi, Afaqımü ənfusümü ərkanü cəhatım.

Nəfəsindən müəttər afaqı
Qılıb ənfüsdə xoşməşəm oldum.

Çün əzəldən ta əbəd baqi mənəm,
Kün-fəkanın xəلقى xallaqi mənəm,
Vəhdətin bəzminde çün saqi mənəm,
Ənfusun ayatü afaqı mənəm.